İslam Hukukunda Zaruret ve Kolaylaştırma Prensibi

İSLAM HUKUKUNDA ZARURET VE KOLAYLAŞTIRMA PRENSİBİ

Bizleri yoktan var edip İslam nimetiyle nimetlendiren Rabbimiz'e hamd eder, **Allah katında en sevimli din, geniş ve kolay olan hanif dinidir** diye buyuran Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem)e, ve Onun en sıkıntılı olduğu zamanlarda yanında olan ve Allahtan getirdiği dinin yayılması için son derece gayretlerini sarf eden, Âl ve Ashabına Salat ve Selam ederiz.

Genel prensip olarak caiz olmayan bir takım dini meseleler hakkında zarurete binaen caizdir denilerek ilim adına birçok meselelerin konuşulduğunu ve insanlar arasında tedavül ettiğini görmekteyiz. Bundan dolayı bu makalemizde usulle alakalı olarak İslam hukukunda zaruret, ihtiyaç nelerdir? Hangi durumda bunlar haramı helal yapar? Ve bunlar hakkında İslam hukukçularının görüşleri nelerdir? gibi meseleleri ele alıp gücümüz nispetince incelemeye ve ehli olan okuyucularımıza sunmaya gayret edeceğiz. Muvaffakiyet Allahtandır.

İslâm Hukuku'nda kabul edilmiş genel prensiplerden biride güçlüğü kaldırmak ve insanlar için kolaylaştırma nazariyesi olduğu bir gerçektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyi vesellem)'in sünneti bu prensibi açıkça ifade etmektedir. İslam hukuku zaruret'i ve bazı yerlerde de haceti (ihtiyacı) güçlüğü kaldırmak olarak değerlendirerek normal zamanlarda izin vermediği bir çok meselede zarurete binaen izin vermiş hatta bazı yerlerde[Muzdar (zor) durumda olan kimsenin laşe veya domuz eti yemesi gibi] bu izini farziyet makamına çıkararak yapılmadığı takdirde günah olarak saymıştır. Fukaha arasında bu prensip mecelleyi ahkamı adliye nin de 21. maddesinde ifade edildiği gibi "**zarûretler yasakları mübâh kılar**" şeklinde değerlendirilmiştir.

Mecelle şarihlerinde Atıf efendi diğer fukaha gibi mezkur olan kaidenin şerhinde zaruretler her memnu olanı mubah kılmaz diyerek sözüne şu şekilde devam etmiştir: Usulu fıkıh ilminde beyan olunduğu vecihle haramlılık ve yasaklılık üç nevidir:

1- Bir başkasını öldürmek veya uzvunu kesmek fiillerinin haramlılığı gibi, asla sakıt olmayan yani kendisine hiçbir şekilde ruhsat bitişmeyen haramlılıktır.

2- Laşeyi yemenin haramlılığı gibi, zaruret ile sakıt olan haramlılıktır.

3-Bir başkasının malını telef etme haramlılığı gibi, sakıt olmayıp zaruret vaktinde ruhsata mühtemel olan yani alakalandığı yer genel olarak helal olmaz ise de haramlılığın devam etmesiyle beraber taalluk ettiği fiilin işlenmesi, Allahü taala tarafından ruhsat verilen haramlılıktır.

Atıf efendi yasaklılığın bu üç kısmını beyan ettikden sonra "**zarûretler yasakları mübâh kılar**" kaidesinin yasaklılığın birinci kısmında geçerli olmayacağını ifade ederek, şayet kişi öldürülmek veya uzuvlarından herhangi birinin kesilmesi üzerine tehdit edilse bile bir başkasını öldürmesi veya herhangi bir uzvuna zarar vermesi caiz olmayacağını ifade etmiştir. Yani bu kişi için her ne kadar zaruret tahakkuk etmişse de kendisi için bu yasak olan fiili işlemesine fıkhen izin verilmemiştir.

Görüldüğü gibi zaruretin oluşması haram olan bu fiili helal kılmamıştır. Ancak zaruret kendisi için tahakkuk etmiş olan kimseden öldürme işlemi vaki olması durumunda kısasın ikrahi mülci'e ile zorluyanamı yoksa öldürme işlemini yapan failemi uygulanacağı hakkında ihtilaf olunmuşsa da mezhep içinde kabul olunan görüşe göre amiri mücbir dediğimiz zorlayan kimse üzerine uygulanacağı ifade edilmiştir.

Şayet zaruret, yasaklılığın ikinci kısmında meydana gelse bu yasaklılık mecellenin 21. maddesi doğrultusunda mubahlılığa yerine göre de farziyete intikal eder. Ölmek üzere olan kimsenin hayatını korumak için domuz veya leş etinden yemesinin haramlılığın kalkması gibi. Eğer zaruret yukarıda zikri geçen yasaklılığın üçüncü kısmında meydana gelse bu

durumda yasaklılık külli olarak mubah olmazsa da günahın olmaması ve failinde (yapıcısında) sorumlu olmaması cihetiyle mubah muamelesi yapılır. Nitekim açlıktan ölmek üzere olan kimsenin şartları oluşması doğrultusunda bir başkasının malını rızası olmasa bile alıp yemesi caizdir. Ancak mecelleyi adliyenin 33. maddesi olan **zor durumda kalmak başkasının hakkını iptal etmez** kaidesince de malını zay ettiği kişinin rızasını alması ve yahut ta yediği malın bedelini ödemesi gerekir.

Buraya kadar ifadesinde bulunduğumuz meselelerde fukaha arasında kayda değer meselemiz açısından pek ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak lugatta şiddetli sıkıntı manasına gelen, dinde de haramı helal yapan **zarutin** tarifi bir de mecelleyi adliyenin 32. maddesi olan **Hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine indirilir** kaidesinde geçen **hacetin** manaları hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Gücümüz nispetince bu farklı görüşleri serd etmeye gayret edeceğiz.

Zaruretin tarifi: Mecelle şarihlerinde Ali Haydar efendi: **Dinin yasak ettiği bir şeyi, yapmaya veya yemeye mecbur eden, duruma** zaruret derken, Hidaye şarihi İbni Humam: **Kişinin öyle bir duruma gelmesi ki şayet yasak olan şeyi işlemese helak olmasıdır** diye beyan etmiştir. Ebubekir Cessas gibi bazı Âlimlerde: **Kişinin kendisi veya uzvu helak olması olarak beyan etmişlerdir.** Muvafakat Sahibi Şatibi ve bu gibi düşünen bazı Alimlere göre de zaruret: **Dünya ve Ahiret maslahatının kıyamı için olmassa olmaz olan, şöyleki yapılmadığı takdirde dünya maslahatı istikametinde cari olmayacağı gibi ahirette de kurtuluşun olmayacağı ve nimetlerin kaçmasına sebep olan şey** olarak tarif edilmişlerdir. Mevsuatil fıkhiyyenin ifadesi doğrultusunda Usulcülere göre zaruret: الضروريات الخمس (beş zaruri olan şeyler) dediğimiz **dinin, nefsin, aklın, nesebin, malın muhafazasından biri üzerine korkmak** olarak tarif edilmiştir. Curcani gibi diğer âlimler de: **Kaldırılması mümkün olmayan nazile (gelen bir mesele)** olarak beyan etmişlerdir. Malikilere göre zaruret: **Helaktan veya çok şiddetli zarardan korkmaktır**. Şafi fukahasından olan İmamı Remli Nihayetül muhtaç kitabında zarureti: **Ölümden veya hastalıktan korkmak veyahut ta bunların dışında abdestin halefi olan teyemmümü, suyun bulunmasıyla beraber mubah kılan her türlü mahsur** diye tarif etmiştir. Yine zaruretin tarifiyle alakalı üstadım Halil Günenç hocamızın Günümüzün Meseleleri adlı eserinde MUĞNİ EL-MUHTAC kitabından naklen şu ifadeler vardır:

Zaruretin çeşitleri, tarifleri vardır. Bir kısmı şunlardır:

a)Can veya organ helakinden endişe etmek.

b)Ölüm veya şiddetli hastalık veya onun artmasından veya uzamasından veya da arkadaşlarından geri kalmaktan endişe etmek, zarurettir.

Hanbeli mezhebinde Zaruretin tarifine gelince mezhepte farklı görüşlerin olduğuna muttali olduk. Ancak kasır olan mütaalam neticesiyle mezhep içinde sahih olan tarif: Kişinin sadece telef olmaktan korkması şeklindedir, bunun daha aşağısındaki korkulara zaruret demiyorlar. Ancak قيـل[1] ifadesiyle kişi nin teleften veya zarardan korkması, diğer bir قيـــــل ifadesiyle de kişinin teleften veya zarardan veya hastalıktan veyahut ta yolda arkadaşlarından geri kalmaktan korkmasına da zaruret diyorlar.

Genel olarak yukarıdaki tariflere baktığımız zaman zaruret hakkında munzabıt bir tarif getirmenin güç olduğu görülmektedir. Zira bu tarifleri furu'i meseleler üzerinde uygulanmasına baktığımızda bazıları bu tarifleri biraz daha genişletirken diğer bir kısmı da bu çerçeveyi biraz daha daraltmışlardır. Özetlemek gerekirse kişinin canı veya uzvu üzerine korkmasına Hanbelilerin haricinde genel olarak zaruret olduğu kabul edilirken, bazıları da bu çerçeveyi biraz daha genişleterek الضروريـــــــات الخمس(beş zaruri olan şeyler) dediğimiz **dinin, nefsin, aklın, nesebin, malın muhafazasından biri üzerine korkmağı**katmakdadırlardır. Her ne kadar farklı yaklaşımlar olsada usulü fıkıh kitaplarımızın dünyevi maslahat'ın kısımlarından olan zaruriyyat, haciyat, tahsiniyyat konularına baktığımızda ve bunların reyal olarak furu'i fıkıhdaki uygulamalarını müşahade ettiğimizde ضروريات الخمس zaruret olarak tanımlamanın kanaatimce daha şumullü olacağına inanıyorum.

Fukaha arasında **zarûret'in yasakları mübâh kılmasının** ne demek olduğunda da görüş ayrılığı olmuştur: Zarûretler haram olan şeylerden bu sıfatı kaldırarak zarûret haline

düşmüş kimseye bunları helâl mi kılar? Ve dolayısıyla zaruret halinde bunları yapan kimse helâl olan bir şeyi yaptığı için günah işlememiş mi olur? Yoksa zaruret haram ve yasak olan şeyin -haram sıfatını değil- onu işlemenin günahını mı kaldırır?

Hanefîler ve onlar ile aynı görüşte olanlar, zaruretin mubah kıldığı yasak ve haramları ikiye ayırıyorlar:

a) Zaruretin haram vasfını kaldırdığı ve mubah hale getirdiği, dolayısıyla da işleyene günah olmayan haram ve yasaklar. Bu nevi yasaklarda, zaruretin hükmü; haramlılık vasfını ve işleyenden günahı kaldırmaktır ki bazen bunu işlemek farz da olabilir.

b) Zaruretin, haramlılık vasfını kaldırmadığı, sadece işleyenden günahı kaldırdığı haramlar. Bunlar, işleyene günah olmaması bakımından mubah, haramlılık vasıflarının kalkmamış olması bakımından ise haram gibidir. Bu nevinin örneği zorlanan bir kimsenin küfrü (dinden çıkmayı) gerektiren bir iş işlemesi veya mecbur kalan birisinin, diğerine ait malı itlâf ve imha etmesidir.

Şâtıbî'nin el-Muvâfakât adlı eserinde ifade ettiği kanâatine göre zarûret ruhsatı gerektirir, ruhsatın hükmü, haramlılık vasfı'nın kalmasıyla beraber mecbur olup, işleyenden yalnızca günahı kaldırmak değil, zarûretin ilgili bulunduğu haramdan haramlılık vasfını kaldırmaktır. Şâtıbî'nin bu ifade sinden anlaşılan zaruretin mubâh kıldığı haramların Hanefîler tarafından yapılan ikili taksimi gibi olmamasıdır. Şâtıbî eserinde bu kanâatini isbat için birçok delil serd ediyor daha sonra da kendi kendine şöyle bir itiraz yöneltiyor: "İslam Alimleri, mecbur (muztar) kalan kimsenin, ölmekten korkuyorsa laşe hayvanı yemesinin gerekli olduğunda ittifak etmişlerdir. (Buraya bir parantez açacak olursak aslında bu konuda ekseriyetin görüşü her nekadar böyle olsa da, Ebu Yusuf, Mühezzeb sahibi Ebu İshak ve Hanbelilerden bir görüşe göre: Muzdar durumda kalan kimsenin laşe veya hınzır eti yemesi her nekadar mubah olsada vacip değildir, nitekim bu konuyla alakalı mukareni, Zuhayli İbni Kudamenin mugnisinden nakletmiştir.) Şâtıbî nin sözüne dönecek olursak: Bu, yani mecbur (muztar) durumda kalan kimsenin, ölmekten korkması durumunda laşe hayvanının etini yemesinin gerekli olduğu, zarûret halinin sevkettiği ruhsatı kullanmasının farz olduğuna delâlet etmektedir. Şu halde bunun hükmü devamlı olarak mübâh olmak değildir…" Şatıbi, sonra da bu itiraza şu cevabı veriyor: "Helâl yiyecek bulamayan bir kimseye, kendisini açlık sıkıntısından kurtarmak ve sıkıntısını gidermek maksadıyla murdar hayvan etini yeme hususunda ruhsat verilmiştir. Kişi açlıktan ölüm tehlikesiyle karşılaşır ve murdar hayvan etini yemek suretiyle de tehlikeyi atlatma imkânını bulursa hayatını kurtarmak kendisine -şu âyetle- emredilmiştir: "**kendinizi öldürmeyiniz…**" Abdulkerim Zeydân'ın ifadesiyle sanki Şâtıbî, zarûret haline düşmüş bir kimsenin murdar hayvan eti yemesine iki yönden bakmıştır.

a) Şârî, umumî olarak yasakladığı birşey hakkında ona izin vermiştir, bu yönden bakılınca yemek ruhsat yoluyla mübâhtır, burada mübâh kılmak ve izin vermek, zarûret halinin gerektirdiği bir ruhsat mahiyetindedir.

b)Kişinin kendi hayatını kurtarma yönünden bakmıştır; bu ise farzdır; çünkü yukarıda zikredilen âyet bunu emretmiştir. Şâtıbî'ye göre buradaki farz oluş ruhsat hükmüyle değildir, başka bir delilden (âyetten) çıkarılmıştır.

Zarûretin sevkiyle meydana gelen hükmün fıkhî keyfiyeti hakkındaki tartışma ne olursa olsun bütün İslam Hukukcuları zarûrete düşmüş kimsenin, murdar hayvan eti vb. haram şeyleri yemesine -içine düştüğü zarûret haline bakılarak- izin olduğunda ittifak etmişlerdir. Aynı şekilde bazı zarûret durumlarında, murdar hayvanı yemek gibi ruhsatları uygulamanın farz olduğunda da ittifak edilmiştir; bu farz oluşun zarûretten mi yoksa başka bir delilden mi doğmuş bulunduğu somut olarak sonucu pek değiştirmez. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi zaruretler bütün yasak ve haram olan şeyleri mübâh kılmaz. Ayrıca bu mübâh oluştan maksat "yapmak ile yapmamanın eşitliği" manâsında mâlum olan ibâhadır. Bu, Şâtıbî ile onun gibi düşünenlerin görüşüdür. Hanefîler ve aynı görüşte olan diğerlerine göre ise zarûretin bazı yasakları kaldırması, Şâtıbî'nin anladığı mânâdadır; diğer bazılarında zarûret sadece günahı kaldırır, haramlık vasfını kaldırmaz.

Hacetin (ihtiyaçın)tarifi:

Mecelleyi adliyenin 32. maddesinde olan (**Hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine indirilir**) kaidesinde geçen **hacetin** manaları hakkında farklı görüşler ileri sürüldüğünü beyan etmiştik. Elmalılı Hamdi Yazır İslam hukuku adlı eserinde Haceti şu şekilde tanımlamıştır: Aslında bir diken adı olup bundan alınarak bir diken gibi insana ızdırap veren ve giderilmedikçe rahat edilmeyen şey manasında kullanılır. Bu itibarla

hacet nefiste olan bir manadır. Daha sonra haceti kaldıran husuli, vucudi matlup olan şeye hacet denmiştir. Bir başka ifadeyle hacet, kendisinden ihtiyaçsız kalmak mümteni veya güç olup gerçekleşmesi istenilen mühime dir. Elmalılı devamen: aslında hacet bazı açılardan zaruretten daha genel bir mana ifade eder. Çünkü zaruretten ihtiyaçsızlık mümkün değilken hacette mümkün olabilir. Bundan dolayı bazı hacetlere sabır göstermek imkân dâhilinde iken zaruretlere karşı sabır göstermek mümkün görülmeye bilir.

Eşbah şarihi Hamevi ما ابيح للضرورة يقدر بقدرها kaidesinin şerhinde Fethul kadir kitabından naklen burada beş merhaleden bahsediyor: **Zaruret**, **Hacet**, **Menfaat**, **Zinet**, **Fudul**.

Zaruret: Kişinin öyle bir duruma gelmesi ki yasak olan şeyi işlememesi durumunda helak olacak duruma yakın olması kişi için zarurettir ve haramı helal kılar, bu tarifi yukarıda beyan etmiştik. **Hacet:** Acıkmış olan bir insan ki yiyecek bir şey bulamadığı takdirde helak olmayıp sadece çok sıkıntıda ve meşakkatte olacak. Bu durum kişiye(bizim annadığımız manada) haram olanı helal kılmaz ancak farz oruç tutan kimsenin iftar etmesini mubah kılar. **Menfaat:** Buday ekmeği, koyun eti veya yalı yemek yeme isteğinin olması. **Zinet:** Tatlı veya şeker isteğinin bulunması. **Mefdul:** Haram ve şüpheli yemeye geniş olmak.

Bu ve bu gibi ifadelere baktığımızda bahusus mecelleyi adliyenin 32. maddesinin de ifadesi doğrultusunda Eşbah sahibinin de Elmalılının da sarahaten ifade ettiği gibi zaruret ile hacet arasında fark vardır. Ancak mecelle şarihi Ali Haydar Efendi mezkür olan kaidenin şerhinde: Eşbah sahibi İbni Nuceymin, zarureti hacetin gayrı kıldığı yani hacet ile zaruretin başka, başka olduğunu gösterdiğini ifade ederek sözlerine şu şekilde devam eder: Halbuki bu başka yerde görülmemiştir diyen Piri Zade Eşbah sahibine itiraz eylemiştir. Yani bu kaidede zikir olunan hacetten maksut adi (normal) ihtiyaç olmayıp zaruret olan ihtiyaç olması lazım gelir. Şu halde hacet zaruret menzilesine tenezzül olunur ibaresi zaruret, zaruret menzilesine tenezzül olunur manasında olur ki bu ibarenin ademi sıhhati zahirdir demek ister.

Ali Haydar efendinin bu ibareleri nakletmesinden annaşılan buradaki hacet ile zaruretin aynı şey olduğunu ifade sadetindedir. Ancak zaruretin yukarıdaki tariflerine ve fıkıh kitaplarımızda hacet için verilen furu-i misallere baktığımızda bunun böyle olmadığını müşahade etmekdeyiz. Mevla Taala hazretleri hakkı hak bilip tabi olmayı batılı batıl bilip kaçınmayı ve ilim, amel, ihlas yolunda daim olmayı cümlemize nasip eylesin. Selam ve muhabbetlerimle.

Fatih Kalender

---

[1] قيل ifadesi görüşün kime âit olduğunu söylemediğinde zayıf görüş olarak kabul edilir.